

U poglavlju “*Elementi pravoslavne teologije*” mislim da se premalo ističe uz vjeru i tradiciju kanonsko pravo u temeljnim stvarima koje povezuje sve Pravoslavne crkve usprkos autonomnoj ili autokefalnoj ustrojenosti. Na str. 77 autor posebno ističe dvije točke doktrinalnoga neslaganja s katoličkom dogmatikom: *filioque* i *ekleziologiju*. Ovdje se očituje nespominjanje zaključaka Firentinskog koncila (1439.-1442.) u buli *Laetentur caeli* od 6. srpnja 1439., koji se smatraju do sada najboljim dogmatskim uskladenjima, gdje je načelno postignuto teološko suglasje oko *filioque*, *azimena*, *puragatoria* i *primata*. Navodeći široki pojam “ekleziologije” kao točku neslaganja s katoličkom dogmatikom daje se naslutiti da je cijela ekleziologija sporna i bitno različita. Ovdje se pak misli da je sporna različita struktura Crkve iz pravoslavne i katoličke perspektive, što autor s pravom ističe. Riječ je o sinodalnoj strukturi kod pravoslavaca i primicijalnoj kod katolika. Obje strukture međusobno se nadopunjuju. Dok pravoslavna, reklo bi se, sve više čezne za primicijalnim prednostima, dotle katolička sve više uvodi i daje sve veće značenje sinodalnim elementima. Osim ovih malih nijansiranih nadopuna mislim da je ovo posebno vrijedno poglavlje, u kome su lijepo predstavljeni osobiti naglasci katoličke teologije spasenja u smislu oslobođenja od grijeha i pravoslavnoga pojma “pobožanstvenjenja čovjeka”. Dok je samo zapadna katolička teologija iskusila skolastiku, dotle je samo istočno-pravoslavna teologija vodila teološku borbu s *ikonoklastima* kroz nekih sto i pedeset godina, sve do Drugoga nicejskog sabora 787. god. Isto tako samo na pravoslavnom Istoku razvijena je teologija o “*nestvorenim energijama*”, posebno kod Gregora Palamasa (1296.-1359.), koja sadržajno odgovara nauci o milosti “*gratia creata*” zapadnih katolika. I ovdje se očituju različiti teološki pojmovi a u bitnome isti dogmatsko-teološki sadržaj.

Mislim da je ova knjižica na našem području istinski doprinos dubljem upoznavanju pravoslavne teologije i otajstva Pravoslavni crkava, a time i veliki doprinos ekumenskoj teologiji. Stoga je preporučam svim zainteresiranima za ekumensko djelovanje.

Niko Ikić

Odnos kršćanstva i religija te problematika teologije religija

Nikola BIŽACA, *Ogledi iz teologije religija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008.

Splitski teolog prof. dr. Nikola Bižaca podario je hrvatskoj teologiji jedan vrijedan zbornik radova o religijama, odnosu kršćanstva prema religijama te o teologiji religija koji će ostati temeljnim za buduća istraživanja danas ove vrlo aktualne problematike. Zbornik obuhvaća radove objavljene u zadnjih petnaestak godina, a podijeljen je u tri dijela.

Prvi dio ima tri rada koji obrađuju odnos Učiteljstva i teologije prema religijama i teologiji religija prije Drugoga vaticanskog sabora te o mjestu tradicije u novijoj katoličkoj teologiji. Nešto ćemo se dulje zadržati na nekim, po našem mišljenju, izazovnijim pitanjima.

Drugi dio sadrži također tri studije. Jedna obrađuje nastanak saborske deklaracije *Nostra aetate* o odnosu katoličke Crkve prema nekršćanskim religijama, a koja je pisana vrlo zanimljivim i napetim stilom te se čita kao kakav “krimić” (str. 55-69). U ovoj studiji saznajemo kako je posebno bilo teško pitanje odnosa prema Židovima u čemu je važnu ulogu odigrao francuski židovski povjesničar Jules Isaac koji je nastojao da se izbaci iz katoličke liturgije optužbu Židova za bogo-

ubojstvo i htio je doći do pape Ivana XXIII. no kard. Ottaviani, tadašnji čelnik Svetoga Oficija, nije dao da dođe do pape. Onda ga je prijateljica Maria Vingiani koja je bila i papina prijateljica dovela papi zaobilaznim putem i mogao je s papom govoriti o kršćansko-židovskim odnosima (56-57).

Vrlo je poučljivo i danas pročitati kako su se arapske vlade bunile protiv pozitivnog stava Drugoga vatikanskog sabora prema Židovima, čemu je dobra ilustracija govor jakobitskoga patrijarh Jakub III. na sirijskom radiju u kojem je optužio Sabor i Vatikan da heretično pokušavaju proglasiti Židove neodgovornima za Isusovu smrt. Koliko je ovo pitanje i sam dokument bilo složeno, pokazuje i činjenica da su bile četiri sadržajno i koncepcijski vrlo različite verzije teksta do konačno usvojene deklaracije *Nostra aetate*.

Poglavlje o nužnosti i dilemama međureligijskoga dijaloga govori o pozitivnom stavu prema dijalogu ovako: "Dakle, međureligijski dijalog danas nije shvaćen tek kao neka uzgredna crkvena djelatnost, koju bi se u svakom trenutku moglo zamijeniti stoljećima prakticiranom praksom monologa, već je tu riječ o jednom od sastavnih elemenata ukupnog poslanja Crkve, koje se u novijim dokumentima označava kao evangelizacija" (str. 78).

A protivnici dijaloga vide povelik problem za Crkvu i za teologiju u pogledu dijaloga što dovodi u pitanje misije i potrebu misija (str. 191). Drugi argument protivnika dijaloga jest da se relativizira istina i da se relativizira Isusova otkupiteljska žrtva i samo kršćanstvo. Bižaca obrađuje naširoko i vatikanski dokument iz 1991. god., koji se bavi ključnim binomijem dijaloga i navještaja u vremenu religijskoga pluralizma.

Treći dio monografije nosi naslov: "Sporenja i razvoji u teologiji religija nakon II. Vatikanskog sabora" koji nudi šest radova: "Prijelaz preko Rubikona" ili o pluralističkoj teologiji religija; Kršćanstvo,

relativizam, religija. Razmišljanja kard. Ratzingera i Međunarodne teološke komisije; Teologija religija: modeli i neke strukturalne odrednice; Elementi jedne kršćanske teologije. Pluralizam religijskih tradicija o novijim djelima Jacquesa Dupuisa; O molitvenoj dimenziji međureligijskoga dijaloga: stavovi učiteljstva i neka povijesna iskustva; O elementima teološkoga utemeljenja i teološko-religijskim implikacijama molitvene dimenzije međureligijskoga dijaloga.

Valja kazati da još uvijek ne postoji jedna cjelovita teologija religija (str. 226). Danas je najizazovnija i najdiskutiranija tema pluralističke teologije religija. Autor vidi teologiju religija kao hermeneutičku teologiju (str. 167). No pluralistička teologija religija bitno je kontekstualna. Paul Knitter je njezin rodonačelnik (str. 161) ali vjerojatno ne bi imao takve stavove da nije otišao u SAD. Isto se može ustvrditi, po našem mišljenju, i za Dupuisa. On se zasigurno ne bi razvijao u pravcu radikalne katoličke pluralističke teologije religija da nije živio više godina u Indiji. Ključni temelj pluralističke teologije religija jest "kozmički savez" odnosno Božji savez s cijelim kozmosom, jer ipak je Bog stvoritelj svega svijeta (str. 168), a striktnije teološki gledano jest trojstvena teologija koja vidi i djelo spasenja ne samo kao isključivo djelo druge božanske osobe nego čitavoga Trojstva što tvori temelj za "trinitarnu kristologiju" (str. 169). Za razumijevanje ove koncepcije pomaže razlikovanje *Logos asarkos* (Logos koji nije u tijelu) i *Logos ensarkos* (utjelovljeni Logos) (str. 172,187, v. 48 sl.). Nadalje Dupuis daje posebno značenje Duhu i njegovoj ulozi u spasenju (str. 173-179).

Nemoguće je govoriti o teologiji religija, a ne udubiti se u misao i djelovanje pape Ivana Pavla II koji je otišao mnogo dalje od Drugoga vatikanskog sabora što Bižaca nekada ne odobrava i misli da je riječ o "jednoj sažetosti, ali ne baš uvijek do krajnjih konsekvenci-

ja domišljenoj teologiji religija” (str. 224). Papa je govoreći o djelovanju Duha i u drugim religijama dao poticaj “trinitarnoj kristologiji” što Dupuis koristi i opširno razvija (str. 226). Papa je govorio da je “svaka prava molitva plod pobude Duha Svetoga koji je tajanstveno nazočan u srcu svakog čovjeka”, a molitva je važan i konstitutivan element svake religije to bi moglo značiti da su religije i institucionalno putovi spasenja što je inače sporno pitanje. Katolička teologija je zastupala da se pojedinci mogu spasiti ako žive po svojoj savjesti ali nije prihvaćala da su religije kao takve putovi spasenja (str. 228). Naravno ni ovdje se nije moglo mimoći susret i molitva vjerskih lidera najvećih religija u Asizu 1986. god., koji je sazvaio Ivan Pavao II. Taj je događaj izazvao i nekih negativnih reakcija unutar same Katoličke Crkve od samoga kard. Ratzingera pa dalje (str. 222). Napominjemo da je Komitet “Islam u Europi” kao tijelo CCEE i KEK-a izdao dokument o kršćansko-muslimanskoj molitvi *Moliti zajedno* (2003.).

Korisno je i intrigantno pročitati o iskustvima onih koji su pokušavali povezati kršćanstvo i druge religije ili spajati kršćansku duhovnost s drugim duhovnostima. J. Monchanin, Le Saux, Griffiths, Upadhyaya, T. Merton (str. 199). Primjer R. Pannikara je emblematičan koji za sebe veli: “Uputio sam se kao kršćanin, otkrio sam da sam hinduist, a vraćam se kao budist, a da nisam prestao biti kršćaninom” (str. 161 b, 350).

Bižaca je kritičan i prema crkvenim dokumentima, kao npr. prema dokumentu Međunarodne teološke komisije *Kršćanstvo i religije* (1997.), za koji veli da je “dosta nesustavan i fragmentaran” te da je kompletno “ne odveć zanimljiv tekst”. Procjenjuje da je rezultat ovoga dokumenta osrednji (str. 136-137). Kritičan je i prema kard. Ratzingeru, tadašnjem prefektu Kongregacije za nauk vjere, pod čijim patronatom radi Međunarodna teološka komisija. Tadašnji prefekt je održao 1996. god. predavanje u Guadalajari (Meksiko) s naslovom: “Relativizam, problem vjere”

čije se mnoge ideje poklapaju sa spomenutim dokumentom, a koji govori između ostalog o “demontaži kristologije i ekleziologije” od pluralističke teologije religija.

Bižaca bez kompleksa ističe da se Crkva pa onda i teologija otvara i bavi vrijednostima drugih religija kad se našla u pluralnom društvu i kad nema više političke moći (str. 30). Također kritizira s argumentima i pluralističku teologiju religija (str. 164). Teološka širina i korektnost Bižacina vidi se između ostaloga u korektnom prikazivanju i Jacquesa Dupuisa iako ga je Kongregacija za nauk vjere 2001. god. opomenula tražeći od njega da revidira neke stavove (str. 155).

Ako netko nema vremena, a želi pročitati najbitnije u ovoj knjizi i o problematici odnosa kršćanstva i religija te o današnjoj katoličkoj teologiji religija, onda je najbolje, po mom mišljenju i ako smijem sugerirati, da pročita poglavlje “Teologija religija: modeli i neke strukturalne odrednice” (str. 140-154).

Autor je temeljito ušao u problematiku religija i teologije religija, on je proučio većinu relevantnih studija iz ovoga područja, iščitavao je literaturu studiozno, kritično s razumijevanjem i ulaganjem u bit problema. Autor se služio literaturom ne samo njemačkom i talijanskom, što je čest slučaj na ovim prostorima, nego i englesko-američkom i francuskom. Osobno bih volio da je više citirao Matu Zovkića i neke domaće islamske teologe. Ovo je dobar priručnik svima, i ne samo katolicima iz ove problematike koji se žele ozbiljnije baviti ovim pitanjima. Monografija nudi obilje provjerenih informacija i ozbiljnih promišljanja teoloških pitanja iz područja odnosa kršćanstva i drugih religija.

PS. Ne mogu ne izreći zahvalu autoru koji mi je poklonio ovu svoju knjigu sa znakovitom posvetom “kolegi (F.T.) koji zna (podertao N. B.) susretati ‘različite’”.

Franjo Topić